

АЛЯКСАНДР ЧАРВЯКОЎ. ВЫТОКІ

Пры гэтым акцэнт робіць на тым, што «гэта мова большасці насельніцтва, працэс улівання беларускай мовы ў наша жыццё непазбежны. Пабудаваць сацыялізм без нацыянальнага нельга». Пры гэтым уся работа прадугледжвае павагу да нацыянальных культур. «Калі да мяне прыходзяць і гавораць на рускай, польскай, беларускай і нават яўрэйскай, то захоўваю маўчанне, быццам нешта разумею, і стаўлю сабе задачу вывучыць яўрэйскую мову». Чарвякова ў гэтым пытанні падтрымаў Сталін, як і стварэнне пры ЦК Беларускага аддзела на ўзрор польскай і яўрэйскай секцый, каб кіраваў беларускім рухам і згладжаў усе ўхілы. Прызнавалася еўрапейскае значэнне беларускай мовы, яе важнасць для сувязі з замежнай часткай беларусаў. Што было зроблена для беларускай культуры ў 1920-я гады, шырока вядома. Гэта і вяртанне ў рэспубліку творчай інтэлігенцыі, нацыянальны тэатр, нацыянальнае кіно, дзе, дарэчы, у першым беларускім фільме Юрыя Тарыча «Лясная быль» зняўся і сам Чарвякоў, чатыры афіцыйныя дзяржаўныя мовы — беларуская, руская, польская, ідыш. У плане адукацыі, пісьменнасці насельніцтва ўжо XII з’езд КП(б)Б канстатаваў: «Беларусь, якая не мела да рэвалюцыі ні адной вышэйшай навучальнай установы, цяпер мае іх чатыры, і Акадэмію навук, і шэраг іншых устаноў». І далей: «Мы маем рост эканамічны і культурны як працоўных беларускай нацыі, так і нацыянальных меншасцяў. У дачыненні да самай буйной меншасці — працоўных яўрэяў — праведзена вялікая работа, асабліва ў частцы надзялення зямлёй, таксама праведзена вялікая работа ў дачыненні да палякаў, латышоў, культурныя патрэбы рускай часткі задавальняюцца таксама ў поўнай меры». Пры гэтым правы нацыянальных меншасцяў улічваліся і ў эканоміцы. Напрыклад, 15 ліпеня 1924 года была прынята пастанова ЦВК БССР «Аб практычных мерапрыемствах па правядзенні нацыянальнай палітыкі».

Вырашалася і сялянскае пытанне, дзе рэспубліка шукала свой шлях зыходзячы з нацыянальных асаблівасцяў. Для аграрнага рэгіёна гэта было самае важнае пытанне. Наогул яшчэ ў пачатку XX стагоддзя тэма пераўтварэння сельскай гаспадаркі з’яўлялася, бадай, адной з самых папулярных у Расіі — ажыццяўлялася маштабная рэформа, якая праводзілася прэм’ер-міністрам Пятром Сталыпіным і атрымала назву сталыпінскай. Шмат у чым яна абапіралася на прынцыпы вядзення сельскай гаспадаркі, прапанаваныя беларускім землеўладальнікам Эдвардам Вайніловічам, які ўзначальваў Мінскае сельскагаспадарчае таварыства і не стамляўся паўтараць, што прадухіліць рэвалюцыю можа толькі зямельная рэформа. Яна мела на ўвазе перадачу зямлі ва ўласнасць землеўладальніку, перасяленне сялян у маланаселеныя паўднёва-ўсходнія раёны Заходняга краю. Гэта дазволіла б вырашыць пытанне скучанасці і малазямелля ў цэнтральных раёнах, а яшчэ ў якасці падтрымкі — крэдыты, работа з банкамі, парады па аграцэхніцы на пясчаных землях. Асабліваасці вядзення гаспадаркі на вёсцы абазначыў і Чарвякоў 8 ліпеня 1919 года на сходзе адказных працаўнікоў Беларусі ў Мінску, дзе ён заявіў: «Беларусь знаходзіцца на пераходным этапе ад Расіі да Заходняй Еўропы. У Еўропе капіталістычная гаспадарка, якой няма ў Расіі, але ёсць у Беларусі». У 22-м у РСФСР быў прыняты Закон «Аб працоўным землекарыстанні», калі яго прааналізавалі ў Беларусі, то прыйшлі да высновы, што для мясцовых умоў ён не падыходзіць, і ў красавіку таго ж 22-га ЦВК прыняў сваю пастанову

«Аб вольным выбары формаў землекарыстання». Сялянам давалася права самім вызначаць тып вядзення падсобнай гаспадаркі — хутарскі, грамадскі, змешаны, давалася і права арандаваць зямлю, выкарыстоўваць наёмную працу. Сялянам у якасці крэдытаў спачатку было выдзелена 142 тысячы рублёў, а праз год ужо больш за тры мільёны. Ішло і пераразмеркаванне канфіскаваных зямель. Найбяднейшаму сялянству да Кастрычніцкай рэвалюцыі належала толькі палова — 22 мільёны гектараў, астатняя частка валодала невялікая частка памешчыкаў, напрыклад, княгіня Гогенлоэ мела 712 тысяч дзесяцін, князь Вітгенштэйн — 700 тысяч дзесяцін, граф Тышкевіч — 296 тысяч, граф Патоцкі — 240 тысяч. Толькі ў адной Мінскай губерні ў князя Радзівіла налічвалася каля 200 тысяч дзесяцін зямлі.

«Ці не адраджаюць у Беларусі кулака?»

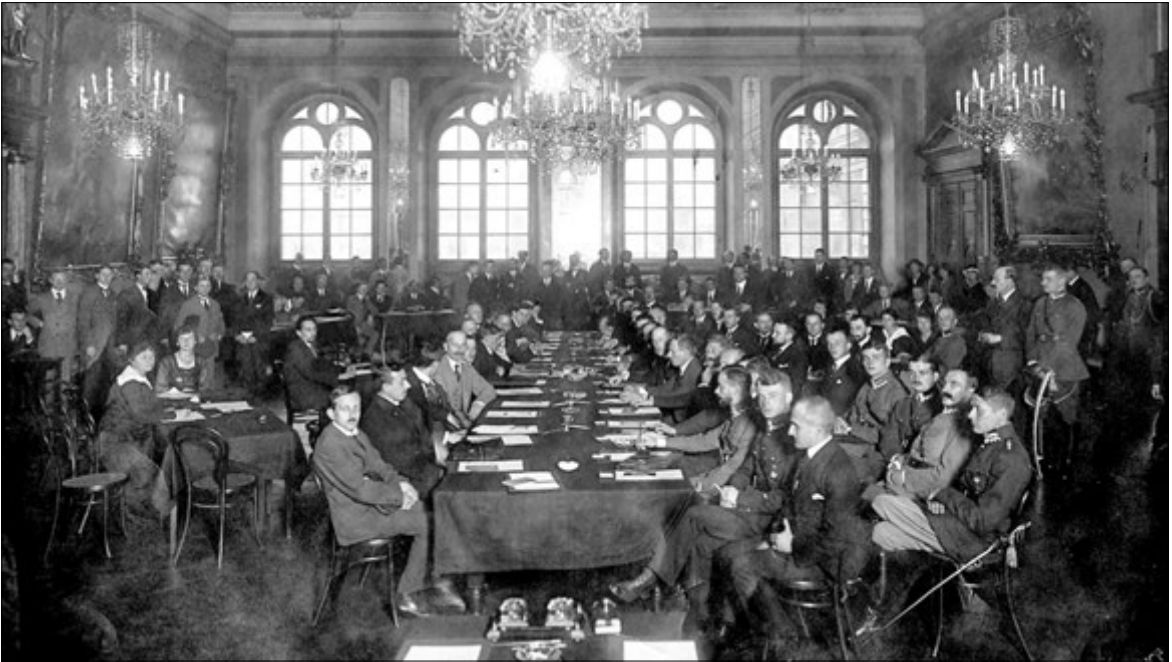
Прынятыя меры мелі цалкам канкрэтныя вынікі — у рэспубліцы з’явіліся новыя пасёлкі, тысячы хутароў, вырашалася вельмі складаная праблема для Беларусі — скучанасць у цэнтральных абласцях і перанаселенасць у вёсцы. Пры гэтым існаваў і план наркама земляробства Беларусі Дзмітрыя Прышчэпава, які высунуў лозунг: «Беларусь — Чырвоная Данія. Беларусь у развіцці сельскай гаспадаркі павінна ісці па шляху Даніі і абавязана стаць Даніяй на Усходзе». Гэта быў не проста лозунг. Данія — краіна, у якой, як і ў Беларусі, пераважалі дробныя прыватныя гаспадаркі. Тыя першыя рэформы даволі хутка прынеслі станоўчыя вынікі. Сяляне пачалі пашыраць гаспадаркі, перасяляцца на хутары, іх дабрабыт паляпшаўся, да сярэдзіны 20-х у рэспубліцы ўпершыню з’явіліся ўласныя грошы. Яна даказвала, што падняць эканоміку рэальна за кошт сельскай гаспадаркі, што яшчэ раз пацвердзілі ўжо ў XXI стагоддзі ў незалежнай Беларусі. Тады ж грошы былі накіраваныя на будаўніцтва прамысловых прадпрыемстваў, а па тэмпах развіцця рэспубліка апырэдзіла РСФСР і Украіну. Пазітыўныя змены адзначылі ўжо ў 1926-м годзе на пасяджэнні ЦВК СССР, на якім прагучала і іншае: «Ці не адкат гэта да буржуазнага ладу? Ці не адраджаюць у Беларусі кулака?» У краіне пачыналіся ўжо праблемы з хлебнарыхтоўкамі. У 27-м яны рэзка знізіліся, сяляне патрабавалі павышэння закупачных цэн. Пытанне было вынесена на разгляд XV з’езда ВКП (б), дзе сутыкнуліся дзве групы: Сталін у зрыве нарыхтовак бачыў узмацненне кулака і патрабаваў «надзвычайны мер» у адносінах да сялян; Бухарын абгрунтоўваў неабходнасць саступак сялянству. Перавага аказалася на баку Сталіна, курс у вёсцы рэзка мяняўся, будучыня прызнавалася толькі за калектыўнымі гаспадаркамі. 14 снежня 1927 года ў партарганізацыі была накіравана Дырэктыва ЦК ВКП(б) пад грыфам «Сакрэтна», у ёй патрабаванне: «націснуць пазверску на нашы партарганізацыі, арыштоўваць спекулянтаў, кулачкоў і іншых дэзарганізатараў рынку і палітыкі цэн». Фактычна гэта былі палітычныя рашэнні, якія ішлі ў разрэз і з законамі эканомікі, і з цвярозым сэнсам. Чарвякоў жа працягваў верыць у правільнасць узятых курсу, высунуўшы знакіты лозунг: «Багацей, селянін», тым больш што рэспубліка выканала план па нарыхтоўках і мяняць нічога не збіралася. Натхняў і артыкул Мікалая Бухарына, які выйшаў у газеце «Правда» 30 верасня 1928 года перад пачаткам гаспадарчага года, — «Нататкі эканаміста», ён схіляўся да таго, што калгасы — гэта не шлях да камунізму, і высунуў лозунг: «Узбага-

чайцеся!» Бо калі селянін багаты, праблем з хлебам у краіне не будзе. Лозунгі Чарвякова і Бухарына аказаліся сугучныя.

Далей падзеі разгортваліся драматычна не толькі для гэтых двух кіраўнікоў. На пленуме 1929 года групой Бухарына, Томскага, Рыкава была разгромлена. У рэспубліцы пачала працаваць камісія на чале з Уладзімірам Затонскім, членам Прэзідыума ЦВК СССР, якая абвінавачвала Чарвякова не толькі ў адступленні ад курсу партыі ў эканоміцы, але і ў перакосах нацыянальнай палітыкі. Па выніках праверкі ў дакладзе Сталіну пад сумненне ставілася і правільнасць надання роўных правоў нацыянальным мовам у рэспубліцы, аргументы — беларусы складалі найбольш шматлікую групу і больш за ўсіх былі ўшчэмлены ў сваіх правах у параўнанні з тымі ж палякамі. Неўзабаве дзяржаўнымі становяцца дзве мовы — беларуская і руская. З блашавання Сталіна пачалася мэтанакіраваная работа па дыскрэдытацыі Чарвякова. Першы на тлумачальную запіску Чарвякова на яго адрас нават не зірнуў, толькі заўважыў: «Што трэба гэтаму апартуністу?» А наконце заўва-

на прыкладзе рэспублікі пачыналі адпрацоўваць механізм будучых рэпрэсій.

Што ж датычыцца наступстваў сталінскага «Крутога павароту» для эканомікі, то яны ў архіўных дакументах ЦК КП(б)Б 1930-х гадоў пад грыфам «Асобы сектар». Пераход ад прыватнай да калектыўнай формы ўласнасці на сяле, неўрадавай 1932 года зрабілі сваю справу — у Расіі, ва Украіне здарыўся страшны голад, не абышоў бокам ён і беларускую рэспубліку. Пра сітуацыю — толькі ў некаторых паведамленнях на адрас кіраўніцтва Беларусі. Напрыклад, Уздзенскі раён, Ушацкі: «Многія калгаснікі ўжо сёння не маюць хлеба і харчуюцца рознымі сурогатамі», «...у калгаснікаў упадніцкі настрой і паніка, просьбы розным асобам забраць у іх дзяцей і выратаваць іх ад галоднай смерці». У 1933 годзе біла трывогу і Гомельшчына, якая межавала з Украінай, дзе сітуацыя складалася зусім драматычна. Захавалася дакладная запіска намесніка Паўнамоцнага Прадстаўніка АДПУ па БССР Шарова ў Сакрэтна-Палітычны аддзел АДПУ СССР «Аб харчовых цяжкасцях і эміграцыйных

На падпісанні Рыжскага міру беларускай дэлегацыі не было.

гі Затонскага, што народ асуджае старшыню ЦВК, дадаў: «Калі народ асуджае, значыць, мае рацыю народ». У дачыненні да Чарвякова разгарнулася адкрытае цкаванне, яго сапраўды асуджалі ўсе і за ўсё, асабліва за апартунізм, за адступленне ад генеральнай лініі партыі на партыйных сходах, у прэсе, яго ж прашэнне аб адстаўцы Сталін адхіліў, а праз памочніка перадаў: «Сам нарабіў памылак, хай сам і выпраўляе».

Гаварыць не давалі, абвінавачвалі, абражалі, пагражалі

Гэта выпраўленне расцягнулася фактычна на сем гадоў шалымавання, алею ў агонь падліла заява восенню 1930-га года начальніка АДПУ БССР Рыгора Рапапорты аб існаванні «Саюза вызвалення Беларусі» ў Наркамце асветы, АН БССР, БДУ, іншых ВНУ. Прычым зроблена яна была адмыслова, падчас пленума ЦК КП (б) Б. Пасля даклада першага сакратара ЦК Канстанціна Гея тэрмінова аб’явілі перапынак і склікалі закрытую нараду, дзе і абвясцілі пра раскрыццё «беларускай падпольнай контррэвалюцыйнай арганізацыі» на чале з Вацлавам Ластоўскім і ідэйным кіраўніком Янкам Купалам. Арышты абвінавачаных у «шпіёнскай дзейнасці», якія адбыліся потым, — факт шырока вядомы. Пад следствам аказалася 180 чалавек, асуджана было 86. Аналіз гэтага гучнага і наступных працэсаў дае магчымасць гаварыць, што

настроях у Жыткавіцкім і Тураўскім раёнах БССР. Цалкам сакрэтна». Адзначалася, што ў Жыткавіцкім раёне ў цяжкім становішчы знаходзіліся 33 калгасы, або каля 4,5 тысяч чалавек. І статыстыка: «калі ў 1933 годзе было прадухілена паграніковай нелегальных адыходаў у Польшчу па Жыткавіцкім і Тураўскім раёнах 61 чалавека (прарваліся з населеных пунктаў, непасрэдна прылеглых да дзяржаўнай граніцы, — 47 чалавек), то за адзін толькі I квартал 1934-га прадухілена паграніковай спроб да пераходу за кардон 41 чалавека (прарваліся 15 чалавек), а ўсяго 56 чалавек. У іншай запісцы Шароў паведамляў: «У сувязі з адсутнасцю харчавання вясной 1933 г., спажыванне хлеба з ураджаю 1933 г. пачалося яшчэ з уборкі, авансамі. У выніку большасць калгаснікаў з’ела свой хлеб яшчэ да канчатковага размеркавання па працаднях — да 1 лютага 1934 года. На глебе недадання — апуханне і захворванне, асабліва сярод аднаасобнікаў. Рэзкае скарачэнне палгоў жывёлы. Апошняя забіваецца для ўжывання ў ежу і падае ад знясілення праз адсутнасць кармоў». І такіх запісак, тэлеграм шмат. З Масквы прыйшоў загад не публікаваць ніякіх лічбаў, акрамя афіцыйных даных Дзяржплана СССР. Пры гэтым прэса паведамляла пра поспехі пяцігодкі, недахопы і хібы ў сельскай гаспадарцы звязваліся з дрэнна пастаўленай растлумачальнай і палітыка-агітацыйнай работай сярод насельніцтва. Чарвякова абвінавачвалі ў найгрубейшых парушэн-

нях генеральнай лініі партыі, нягледзячы на тое, што ён каляўся перад партыяй і народам, апублікаваў у газеце «Звязда» пакаянны артыкул «За Савецкую Беларусь», дзе прызнаваў памылкі, рабіў усё, каб растлумачыць свае рашэнні і партыі, і народу. Апошнюю спробу Чарвякоў зрабіў на XVI з’ездзе ЦК КП(б)Б у чэрвені 1938 года, хоць ужо ведаў, што выбіраць яго на вышэйшы пост не збіраюцца. Драматычнай сітуацыя для яго аказалася з першых хвілін, калі ён толькі падняўся на трыбуну. Гаварыць не давалі, абвінавачвалі, абражалі, пагражалі. Але Чарвякоў не сышоў, вытрымаў націск, хоць у пратаколе з’езда адзначалася, што выступленне перарывалася больш за 100 разоў, і выказаў усё, што палічыў патрэбным, у тым ліку выступіў у абарону асуджаных Прышчэпава, Галадзёда — беспрэцэдэнтна смелы крок па тых часах. На з’ездзе аб’явілі перапынак, у кабінёце Чарвякова пачуўся стрэл. На яго стала знайшлі перадсмяротную запіску дзіўнага зместу: «Я сыходжу з жыцця, праклінаючы ўсіх ворагаў народа, я праклінаю беларускіх фашыстаў, агентаў польскага імперыялізму». Гэта дысанавала з тым, што гаварыў Чарвякоў і на з’ездзе, і што спрабаваў даказаць за час сваёй работы. Больш за тое, гэта копія, арыгінала так і не ўда-лося знайсці. Што ж адбылося пад-

час перапынку — самагубства або спланаванае забойства, што было ў запісцы — пакаянне ці выкрыццё сістэмы, якая адабрала ў яго веру ў нацыянальнае адраджэнне, эканамічны росквіт, прымусіла шукаць ворагаў сярод сяброў, аднадумцаў, каяцца ў неіснуючых памылках? На гэтае пытанне яшчэ трэба будзе адказаць даследчыкам. Сам жа Чарвякоў да канца заставаўся мужным чалавекам, у апошні раз спрабуючы паразумецца з дэлегацыяй з’езда, якія працягвалі асуджаць яго і пасля смерці. На вячэрнім пасяджэнні Васіль Шаранговіч, тады першы сакратар ЦК КП(б)Б, заявіў: «Чарвякоў, як нам цяпер вядома, скончыў самагубствам на асабістай глебе, ніякай патрэбы гаварыць шмат пра гэтага двурушніка, які маскіраваўся вельмі доўга ў КП(б)Б і які сваім актам самагубства, хоць і на асабістай глебе, здзейсніў відавочна варажы ўчынак». Праз некалькі месяцаў Шаранговіч будзе арыштаваны і расстраляны як вораг народа. Усяго да вясны 1938 года са 64 членаў ЦК кампартыі Беларусі было асуджана 34 чалавекі. Чарвякову ж мы абавязаны тым, што ён стаў каля вытокаў смелых рэформаў, якія даказалі, што рэспубліка і за кошт развіцця вёскі можа быць самадастатковая, здзейсніў спробу нацыянальна-культурнага адраджэння краіны, абараніў яе тэрытарыяльную цэласнасць. А час першых заўсёды няпросты і часта бывае такі драматычны.

Наталля ГОЛУБЕВА.